

Інформація в інших галузях права

УДК 343.544+343.545:340.13+007.51:316.324.8

РАДУТНИЙ О.Е., доктор філософії (Ph.D.) з юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, член ВГО “Асоціація кримінального права”

**КОРУПЦІЯ – ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБРАЗ ВОРОГА
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Анотація. В статті досліджується феномен корупції з точки зору образу ворога, який є зручним для відволікання уваги суспільства від рішучої боротьби з іншими суспільно небезпечними явищами (викрадення коштів з бюджетів різних рівнів або програм по боротьбі з корупцією, необґрунтоване завищення тарифів на комунальні послуги, що веде до зубожіння населення, відмова у доступі до правосуддя, свідомо протидія з боку правоохоронних органів реалізації права на необхідну оборону тощо), розглянуто різновиди корупції – “римського” та “візантійського” типу.

Ключові слова: корупція, образ ворога, законодавча діяльність, інформаційне забезпечення, кримінально-правова охорона, “римський” тип корупції, “візантійський” тип корупції, права людини.

Аннотация. В статье рассматривается феномен коррупции с точки зрения образа врага, который является удобным для отвлечения внимания общества от борьбы с другими общественно опасными явлениями (хищения средств из бюджетов различных уровней или программ по борьбе с коррупцией, необоснованное завышение тарифов на коммунальные услуги, что приводит к обнищанию населения, отказ в доступе к правосудию, сознательное противодействие со стороны правоохранительных органов реализации права на необходимую оборону и т.п.), рассмотрены разновидности коррупции – “римского” и “византийского” типа.

Ключевые слова: коррупция, образ врага, законодательная деятельность, информационное обеспечение, уголовно-правовая охрана, “римский” тип коррупции, “византийский” тип коррупции, права человека.

Summary. The article deals with the phenomenon of corruption in terms of the image of the enemy, which is convenient to divert public attention from the fight against other social hazards (theft of funds from the budgets of various levels or anti-corruption programs, unjustified overstatement of tariffs for communal services, which leads to the impoverishment of population, denial of access to justice, conscious opposition of law enforcement services to the right to self-defense, etc.), considers types of corruption, like the “Roman” and “Byzantine” types.

Keywords: corruption, the image of the enemy, legislation, information provision, criminal legal protection, “Roman” type of corruption, “Byzantine” type of corruption, human rights.

Постановка проблеми. На сьогодні корупції та її різноманітним проявам оголошено непримириму боротьбу. Розробці понять, засобів та ефективних методів приділяється підвищена увага як на законодавчому рівні, так і в науковій літературі.

Аналіз останніх досліджень. Значний теоретичний внесок з питання розв’язання проблеми подолання корупції належить таким вченим, як П.П. Андрушко, Л.В. Багрій-Шахматов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.М. Гаращук, П.Т. Гега, С.В. Гізимчук, В.О. Глушков, В.В. Голіна, Ю.В. Гродецький, І.М. Даньшин, А.П. Закалюк, В.С. Зеленецький,

О.Г. Кальман, М.І. Камлик, В.М. Киричко, С.М. Клімова, В.А. Клименко, В.П. Коваленко, М.Й. Коржанський, Р.Л. Максимович, Г.А. Матусовський, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, В.Я. Настюк, І.С. Нуруллаєв, С.Г. Омельченко, А.В. Савченко, Т.І. Слущка, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, М.І. Хавронюк, Ф.В. Шиманський, О.М. Юрченко та ін.

Метою статті є дослідження стану боротьби з корупцією під кутом зору образу ворога, що пропонується суспільству, визначення витоків цього явища, напрацювання ефективних засобів запобігання та протидії.

Виклад основного матеріалу. Затверджена та діє Державна програма щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015 – 2017 роки, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 265, що визначає пріоритети державної антикорупційної політики до 2018 року, реалізація яких створить основу для подальших реформ у цій сфері, зокрема дасть змогу усунути одну з основних причин незадовільного стану справ у сфері антикорупційної політики в Україні, якою є фрагментарність і недосконалість законодавчої та інституційної антикорупційної інфраструктури [12].

В сфері боротьби з корупцією задіяні значні людські, матеріальні та фінансові ресурси. Так, Європейський Союз виділяє понад 16 мільйонів євро на підтримку українських державних антикорупційних органів, про що, за повідомленням УНІАН, 16 вересня 2016 року заявив єврокомісар з питань розширення та європейської політики сусідства Йоганнес Ган [5]. Підтримка охоплюватиме консультації, навчання та зміцнення потенціалу; матеріальна допомога буде надходити у вигляді ІТ-обладнання та програмного забезпечення. Програму впроваджуватиме Данське агентство з міжнародного розвитку (DANIDA), яке має великий досвід в управлінні проектами в сфері належного врядування в Україні та за кордоном. До складу DANIDA буде залучено інші країни-члени, зокрема з Центральної та Східної Європи. Це допоможе, зокрема, скористатися їх багатим досвідом і знанням у цій галузі. Загальний бюджет програми – 16,34 млн. євро. З цієї суми внесок Євросоюзу становить 15 млн. євро, решта – кошти Данії [6].

Корупційним злочином, на думку В.М. Киричко, слід визнавати лише таке передбачене Кримінальним кодексом України (далі – КК України) суспільно небезпечне діяння, що містить не тільки ознаки відповідного складу злочину, а й ознаки корупції, передбачені ст. 1 Закону України від 7 квітня 2011 року № 3206-VI “Про засади запобігання і протидії корупції” [8, с. 26] (який був чинним на той момент; сьогодні замість вказаного нормативного акту діє Закон України “Про запобігання корупції” від 14 жовтня 2014 р. № 1700- VII [13]).

Згідно до положень ст. 1 Закону України “Про запобігання корупції” від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII корупційним правопорушенням визнається діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність, а корупцією, з свого боку, є використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов’язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов’язаних з ними можливостей.

Втім, Є.Л. Стрельцов [15, с. 65-70] зазначає, що є помітною тенденція зміни філологічного (граматичного) тлумачення поняття корупції, починає переважати її розуміння від лат. *corrumpere* (“розтлівати”) як розкладання, розбещеності тощо, а не як підкупу, продажності, що мало місце раніше. В основних міжнародно-правових документах та національному законодавстві виділяються різновиди корупції за наступними критеріями: 1) за статусом суб’єктів; 2) за періодичністю діянь, що вчиняються; 3) за рівнями корупції. Корупційні вчинки мають різний предмет протиправної згоди, в тому числі: а) майно (як у натуральній, так і грошових формах); б) інформацію; в) рішення органів влади, судові рішення, рішення інших правоохоронних органів тощо. Крім того, до корупційних почали відносити діяння, які порушують встановлений порядок здійснення фінансових операцій (фінансової діяльності) або так званій фінансовий правопорядок, яким визначається здійснення різних видів господарської діяльності. Як свідчить міжнародний досвід, основна увага при розслідуванні та правовій оцінці фінансових шахрайств (зловживань), до переліку яких включена і корупція, приділяється не лише, а можливо і не стільки соціальним ознакам суб’єкта (його публічності, виконанню відповідних функцій держави або місцевого самоврядування), скільки виду (видам) соціальної роботи, яку він здійснює, виконуючи свою професійну діяльність (наприклад, надання публічних послуг).

Між тим, попри значний обсяг наукових досліджень, активність та гучні заяви з боку державних посадовців, насправді відсутні будь-які вагомі результати, а стан боротьби з корупцією продовжує залишатися незадовільним.

Так, на думку Ю.А. Пономаренко [11, с. 145], достатньо розбалансованими є законодавчі приписи про боротьбу з корупційними злочинами, і під ідеєю посилення боротьби з ними, навпаки, відбулася декриміналізація багатьох діянь. Так, необґрунтовано декриміналізовано перевищення влади, вчинене службовою особою, яка не є працівником правоохоронних органів (ст. 365 КК України). У результаті цього суди та органи досудового розслідування вимушені або не притягувати до відповідальності осіб, які вчиняють діяння істотної суспільної небезпечності, або ж неправомірно “підганяти” кваліфікацію вчиненого під зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), хоча між перевищенням та зловживанням, як відомо, є сутнісна відмінність. Крім того, звужене визначення істотної шкоди та тяжких наслідків злочинів в сфері службової діяльності (пункти 3 і 4 примітки до ст. 364 КК України) викликало неможливість кримінально-правового реагування на ті випадки зловживання владою, перевищення влади або службової недбалості, що спричинили не матеріальну, а, наприклад, фізичну шкоду чи порушили конституційні права і свободи людини, чи підірвали авторитет і довіру до органів влади.

Н.А. Савінова пояснює такий стан речей “ефектом плато” (plateau effect)¹, в якому перебуває вітчизняна кримінально-правова доктрина, та за якого остання не розвиває кримінальне право з необхідним для звичайної людини й очікуваним суспільством коефіцієнтом корисності [14, с. 122]. При цьому звернуто увагу на доволі слушне питання: чому доктрина кримінального права не акцентує такої ж уваги на масовості і значній суспільній небезпечності інших кримінальних правопорушень (суддівські злочини, злочинні побори в школах, порушення прав пацієнтів, перевищення влади працівниками правоохоронних органів тощо), необхідності боротися з ними і забезпечувати належне кримінально-правове поведження із жертвами таких масових

¹ Ефект плато (plateau effect) – ефект “плоскогір’я”, “застрявання” на етапі розвитку, коли без надзусиль або змін підходів подальший рух “вгору” неможливий (див.: [2] та [3]).

діянь. Пояснення вбачається у наступному: “...тренди вигадування нового загального “ворога”, на кшталт тотальної боротьби з корупцією, за наявності переважно політичної, але не кримінально-правової складової, урешті-решт, призводитимуть до оскарження відповідних справ у ЄСПЛ і відповідно відшкодування з бюджету країни (а це наші кошти – зарплати, пенсії, стипендії). Безумовно, боротьба з корупцією має проводитися, але розумно, продумано і головне – з користю для суспільства, а не на шкоду йому” [14, с. 124].

Цей “образ ворога” у вигляді корупційних правопорушень є доволі привабливим для можновладців звичайної формації, які бажають звітуватися, але не мають справжнього наміру долати чи винищувати розглядуване явище.

Взагалі, під “образом ворога” розуміють [9] цілісне уявлення про опонента (явище), що інтегрує перекручені та ілюзорні риси, яке починає формуватися в ході латентного періоду конфлікту в результаті сприйняття, детермінованого негативними оцінками. Поки немає протидії, поки погрози не реалізовано, образ ворога носить опосередкований характер. У процесі ескалації образ ворога проявляється все більш виразно й поступово витісняє об’єктивний образ.

Про те, що образ ворога (у розглядуваному випадку – корупційні правопорушення та їх суб’єкти) стає домінуючим в інформаційній моделі конфліктної ситуації, свідчать: 1) недовіра (все, що виходить від ворога, або погано, або, якщо це розумно, то переслідує нечесні цілі); 2) покладання провини на ворога (корупція є відповідальною за всі проблеми у державі і суспільстві); 3) негативне очікування (все, що робить корупціонер, він робить з єдиною метою – завдати нам шкоди); 4) ототожнення зі злом (корупційні відносини втілюють протилежне тому, що я є і до чого прагну, корупціонер прагне знищити те, чим я дорожу, і тому повинен бути сам знищений); 5) виставлення “нульової суми” (все, що вигідно корупціонеру, шкодить нам, і навпаки); 6) деіндивідуалізація (той, хто належить до групи корупціонерів, автоматично є нашим ворогом); 7) відмова в співчутті (ми не маємо нічого спільного з нашим ворогом, ніяка інформація не зможе спонукати нас виявляти до нього гуманні почуття, керуватися етичними критеріями стосовно ворога нерозсудливо; зокрема, корупціонер не може бути звільнений, як всі інші правопорушники за аналогічних умов, від кримінальної відповідальності на підставі положень ст. 45 КК України у зв’язку з дійовим каяттям тощо).

Закріпленню образу ворога сприяють штучне фокусування надмірної уваги, зростання негативних емоцій, очікування деструктивних дій іншої сторони, негативні стереотипи і установки, значимість об’єкта конфлікту для особистості (групи), тривалість конфлікту, зовнішні очікування тощо.

Але об’єктивно слід визнати, що корупція є не більш суспільно небезпечною, ніж викрадання коштів з бюджетів різних рівнів або з програм по боротьбі з корупцією, необґрунтоване завищення тарифів на комунальні послуги, що веде до зубожіння населення, відмова у доступі до правосуддя (заперечення судами всіх ланок можливості оскаржити рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, якщо воно прийняте (продовжено) не в межах досудового розслідування, а під час розгляду кримінальної справи по суті вже судом), свідомо протидія з боку правоохоронних органів реалізації права на необхідну оборону тощо.

Крім того, справжнє ставлення у суспільстві до проблеми корупції є вельми неоднозначним. Складність справи полягає у захворюванні вітчизняного суспільства саме на другий різновид корупції, яким запропоновано [1] відповідно найменування

“римський тип” (сплатити за те, щоб отримати надмірне або заборонене) та “візантійський тип” (сплатити за те, щоб отримати належне, гарантоване законами).

Але ж корупція існує повсюди. Скандали щодо її першого, тобто – римського, різновиду періодично спалахують у всіх благополучних країнах Європи та Америки. Тому є зрозумілим їх презирство та обурення в адресу суб’єктів міжнародного права, на території яких не подолано корупцію другого, візантійського типу (Україна, Камерун, Іран, Непал, Нікарагуа, Парагвай тощо).

Але не слід забувати, що в останніх корупція виступає своєрідним соціальним клапаном, який дозволяє ледве дотягнутися до мінімального рівня забезпечення і реалізації прав людини, що тільки на папері проголошені міжнародними та місцевими нормативними актами в якості найвищих цінностей держави і суспільства.

Як слушно зауважує О.О. Житний, “...якщо з якихось причин публічна влада не використовує для цього свого виключного повноваження на застосування кримінально-правового примусу або не здатна ефективно реалізувати його, суспільство звертається до засобів “квазіправосуддя” (влаштовуються самосуди над злочинцями, поширюється практика посередництва представників організованих злочинних угруповань у вирішенні майнових, господарських суперечок тощо), що лише сприяє подальшій конфліктогенності соціуму” [7, с. 83]. Те ж саме стосується і підґрунтя корупції.

Висновки та пропозиції.

Для ефективного подолання розглянутих негативних явищ вбачається необхідним: 1) припинити традиційне оковамилювання європейської спільноти удаваними досягненнями; 2) зняти законодавче навантаження з проблеми корупції; 3) почати реальне знищення підґрунтя корупції “візантійського” типу шляхом забезпечення реальної можливості реалізації прав і свобод громадян.

Щодо першого напрямку, вважаємо, що не слід соромитися власного вітчизняного надбання, в тому числі в правовій сфері, є всі необхідні підстави рішуче і мотивовано відмовляти в імплементації запозичених положень, які є руйнівними для національної системи права.

Адже, як вірно зазначає Ю.А. Пономаренко [11, с. 143], виконання наших міжнародних зобов’язань, що впливають, наприклад, зі ст. 18 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (1999 р.), не зобов’язує державу до категоричних й неприйнятних дій, зокрема, до встановлення саме кримінальної відповідальності чи заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб за вчинення від їх імені чи в їх інтересах корупційних правопорушень. Останні, як всі ми пам’ятаємо, були введені у сферу вітчизняного кримінально-правового законодавства навіть не через прагнення удосконалення, а з метою поліпшення візового режиму відносно Євросоюзу (Загальну частину КК України було доповнено розділом XIV-1 “Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб” на підставі положень Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)” від 23 травня 2013 р. № 314-VII).

Навпаки, міжнародними документами, зокрема, положеннями п. 5 Декларації 13-го Конгресу ООН по запобіганню злочинності та кримінальному правосуддю (Доха (Катар), 12 – 19 квітня 2015 р.) підкреслюється повага до суверенітету та внутрішнього законодавства – “...уважая при этом в полной мере принципы суверенитета и территориальной целостности государств и признавая ответственность государств-членов за обеспечение уважения человеческого достоинства, всех прав человека и основных свобод для всех, в частности для тех людей, которые испытывают воздействие

преступности, и тех людей, которые могут вступать в контакт с системой уголовного правосудия, в том числе уязвимых членов общества, независимо от их статуса, которые могут подвергаться самым разным и изощренным формам дискриминации, а также за предупреждение и противодействие преступлениям, мотивированным нетерпимостью или дискриминацией любого рода...” [4].

З приводу другого напрямку вбачається можливим внести зміни до ст. 45 (“Звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з дійовим каяттям”) КК України шляхом виключення тексту “...крім корупційних злочинів...” та примітки² до неї, адже можливість звільнення особи, яка після вчинення злочину щиро покаялася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду, повинна мати місце для будь-якого злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, що вчинений вперше, *без будь-яких винятків*, що пов’язані з його тією чи іншою спрямованістю (корупційною, військовою, проти правосуддя тощо).

Як слушно зауважує О.М. Подільчак [10, с. 204], сумнівними є спроби запобігання корупції шляхом встановлення більш жорстоких покарань та правил, коли, на відміну від корупціонерів, більш асоціальні злочинці можуть скористатися багатьма можливостями пом’якшення свого становища (ст. ст. 47, 48, 81, 82 КК України).

Так само слід вчинити і з Розділом XIV-1 “Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб” Загальної частини КК України, а саме – визнати його таким, що не відповідає загальним положенням і принципам вітчизняної правової доктрини, і скасувати у найближчий термін.

Стосовно реалізації третього напрямку, зокрема, в сфері кримінального права та практики його застосування, слушним буде рекомендувати представникам судової влади нарешті визначитися з власною громадянською позицією та не ухилитися від винесення виправдувальних вироків у всіх випадках, коли для цього є підстави відповідно до ч. 1 ст. 373 КПК України; забезпечувати доступ до правосуддя, в тому числі шляхом усунення перешкод для оскарження рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, якщо воно прийняте (продовжено) не в межах досудового розслідування, а під час розгляду кримінальної справи по суті вже судом в порядку положень ст. ст. 315, 331 КПК України, які доповнити наступним текстом “оскарження рішень щодо про обрання, зміни або скасування запобіжного заходу здійснюється в порядку, передбаченому ст. ст. 309, 310 КПК України”; нарешті, усунути протидію з боку правоохоронних органів застосуванню інституту необхідної оборони (ст. 36 КК України), який тільки в законодавчій площині проголошений вельми зразково заохочувально і прогресивно, а на практиці перебуває у сфері нездійснених мрій законослухняних громадян тощо.

Перспективи подальших досліджень. Зазначені кроки сприятимуть подоланню корупції більше, ніж культивация її як образу ворогу в кримінальному праві України. Порушені питання та надана їм авторська оцінка є дискусійними та відкритими для широкого обговорення з огляду на їх актуальність та важливість для забезпечення сталого розвитку суспільства.

² *Примітка до ст. 45 КК України:* Корупційними злочинами відповідно до цього Кодексу вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 цього Кодексу.

Використана література

1. Gorky Look. Сорта “того-самого”, або Каррумба! (парт оне). Коррумба, або Дай сюда, иди отсюда (парт тво). – Режим доступу : <http://gorky-look.livejournal.com/71734.html>
2. Fontanilla K. Overcoming the Exercise Plateau Effect. – Режим доступу : <http://sacng.com/ng/blog/2010/10/overcoming-the-exercise-plateau-effect>
3. Sullivan B., Herbert H. Thompson. What is the Plateau Effect? – Режим доступу : http://www.huffingtonpost.com/bob-sullivan/what-is-the-plateau-effec_b_3160082.html
4. Декларация Тринадцатого Конгресса ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию. – Режим доступу : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/V15/021/22/PDF/V1502122.pdf?OpenElement>
5. ЄС виділяє 16 мільйонів євро на боротьбу з корупцією в Україні / Економічна правда. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2016/09/16/605743>
6. ЄС і Данія виділили €16 млн на боротьбу з корупцією в Україні. – Режим доступу : http://ukr.lb.ua/news/2016/09/15/345242_ies_i_daniya_vidilili_16 mln_borotbu.html
7. Житний О.О. Кримінальне право України та забезпечення миру (засоби і можливості) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [“Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування”], (Харків, 12 – 13 жовт. 2016 р.) ; редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2016. – 564 с. – С. 80-83.
8. Киричко В.М. Кримінальна відповідальність за корупцію / В.М. Киричко. – Х. : Право, 2013. – 424 с.
9. Образ ворога. Ескалація конфлікту / [Смельяненко Л. М., Петюх В. М., Торгова Л.В., Гриненко А.М.]. – (Конфліктологія : навч. посіб.). – К.: КНЕУ, 2003. – 315 с. – Режим доступу : buklib.net/books/24696
10. Подільчак О.М. Формування правосвідомості особи через реалізацію соціальної функції кримінального права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [“Соціальна функція кримінального права : проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування”], (Харків, 12 – 13 жовт. 2016 р.) ; редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2016. – 564 с. – С. 201-204.
11. Пономаренко Ю.А. Деякі перспективи розвитку кримінально-правової політики України на основі Доської Декларації 2015 року : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [“Соціальна функція кримінального права : проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування”], (Харків, 12 – 13 жовт. 2016 р.) ; редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2016. – 564 с. – С. 142-146.
12. Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015 – 2017 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.15 р. № 265. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-p>
13. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.14 р. № 1700-VII. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>
14. Савінова Н.А. Ефект плато (plateau effect) у парадигмі вітчизняної кримінально-правової доктрини : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [“Соціальна функція кримінального права : проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування”], (Харків, 12 – 13 жовт. 2016 р.) ; редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2016. – 564 с. – С. 119-124.
15. Стрельцов Є.Л. Еволюція у розумінні корупції: зміна акцентів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [“Соціальна функція кримінального права : проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування”], (Харків, 12 – 13 жовт. 2016 р.) ; редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.) В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2016. – 564 с. – С. 65-70.